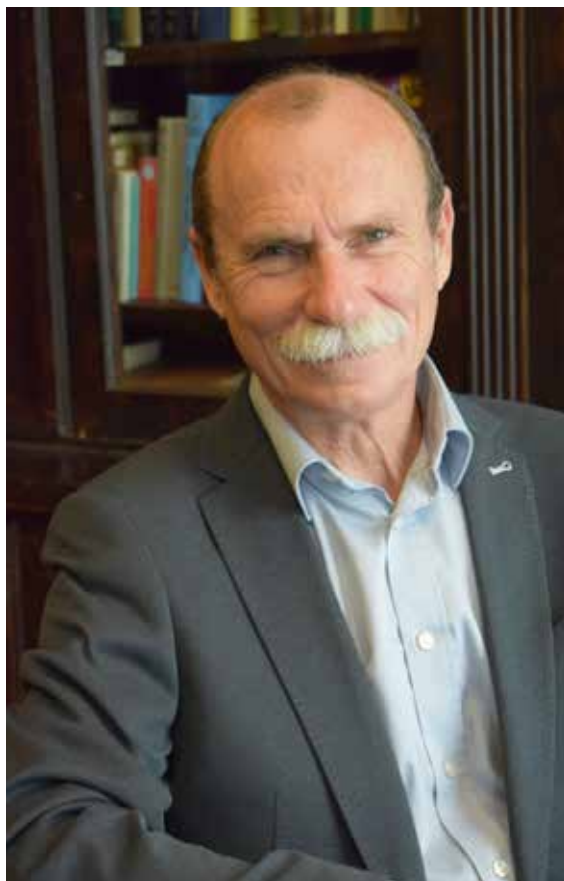

HUMOR ÉS SPORT A SZLÁV KULTÚRÁKBAN

KÖSZÖNTŐ KÖTET A 60 ÉVES LUKÁCS ISTVÁN TISZTELETÉRE

OPERA SLAVICA BUDAPESTINENSIA
SYMPOSIA SLAVICA

HUMOR ÉS SPORT A SZLÁV KULTÚRÁKBAN

KÖSZÖNTŐ KÖTET
A 60 ÉVES LUKÁCS ISTVÁN TISZTELETÉRE

Szerkesztette
Kiss Szemán Róbert

ELTE BTK
Szláv Filológiai Tanszék
Budapest, 2019

A KIADVÁNY TÁMOGATÓI
Zuglói Szlovákok Önkormányzata, Budapest
Terézvárosi Szlovák Önkormányzat, Budapest

SZAKMAI LEKTOROK

Bajzek Mária

Berkes Tamás

MŰSZAKI SZERKESZTŐ ÉS TÖRDELŐ

Janiec-Nyitrai Agnieszka

© Szerzők

ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék

Kiadja az ELTE BTK Szláv Filológiai Tanszék
Felelős kiadó a Szláv Filológiai Tanszék vezetője

A borítót tervezte: Sellyei Tamás Ottó

Nyomdai kivitelezés: Robinco Kft.

ISSN 1789-3976

ISBN 978-963-489-163-5

TARTALOM

MILOSEVITS PÉTER: Foci, pingpong, irodalom	7
--	---

HUMOR

BAŃCZEROWSKI JANUSZ: A pletyka mint a manipuláció eszköze ..	14
CSÁSZÁRI ÉVA: A humor mint a dialektológia segédeszköze	24
GYIVICSÁN ANNA: A kifigurázott kispolgár mint a szlovák irodalom egyik jellegzetes alakja (Mozaikok 1830–1930)	32
GYÖNGYÖSI MÁRIA: Alekszandr Blok kései tréfás verseiről	42
ISTVÁN ANNA: Jozef Ignác Bajza anekdotái	56
DRAGAN JAKOVLJEVIĆ: Univerzalna dimenzija humora Branislava Nušića	66
AGNIESZKA JANIEC-NYITRAI: Resna zabava. Paradoksi sodobne kulture v kolumnah Dorote Masłowske <i>Kako prevzeti nadzor nad svetom, ne da bi šli od doma</i> (2017)	76
KISS SZEMÁN RÓBERT: A humor a szláv nemzeti emblematizmus eszköztárában Ján Kollár szláv paradicsomának példái alapján	87
KROÓ KATALIN: A nevetés mint többszörös szignál Dosztojevskij <i>A félkegyelmű</i> c. regényében	102
MANN JOLÁN: Miroslav Krleža <i>Petrica Kerempuh</i> balladáinak „mundus inversus”-a	116
NAGY ISTVÁN: Arc és álarc (Zoscenko humoráról)	127
RÁGYANSZKI GYÖRGY: „Ich taufe dich des Sohnes und des heiligen Geistes.” A nyelvi kódváltás mámoros forrásai	132
SZABÓ TÜNDE: Színház a regényben: A <i>Lear király</i> és <i>Jákob lajtorjája</i>	127

URKOM ALEKSANDER: Mennyire humoros a humor? A pejor minősítés vizsgálata az új magyar–szerb szótárban	157
VÁRNAI DOROTA: Lengyelek „görbe tükre” a 16., 17. századi lengyel irodalomban	171
ZSILÁK MÁRIA: 19. századi katonahumor (Chovanyecz Mihály kéziratot katonai naplójából)	178

SPORT

DUDÁS ELŐD: A horvát és magyar sportterminológia	190
DUDÁS MÁRIA: <i>Magas labda</i> és a többiek a magyar és bolgár nyelvben	199
MÁRIA IMRICHOVÁ: Mintavétel a mai szlovák fiatalok szókincséből	210
MENYHÁRT KRISZTINA: A bolgár lóversenyek szent Teodor kultuszának tükrében és magyar párhuzamaik	219
MÉSZÁROS ANDOR: „Hegyjáró bajtársak ott a magyar földön – hadd szóljak hozzátok egyszer én is...” A Júliai-Alpok magyar költője, Tarczay Gizella	231
PÁTROVICS PÉTER: A lengyel kosárlabda szaknyelvének néhány kifejezéséről	242
MLADEN PAVIČIĆ: Jugoszlávia, a sport hazája (a sport megjelenítése három 21. századi szlovén regényben, délszláv bevándorló elbeszélővel)	250
Tabula gratulatoria	261

A HUMOR A SZLÁV NEMZETI EMBLEMATIZMUS ESZKÖZTÁRÁBAN JÁN KOLLÁR SZLÁV PARADICSOMÁNAK PÉLDÁI ALAPJÁN

KISS SZEMÁN RÓBERT

kiss.szeman.robert@gmail.com

Abstract: The study deals with the Ján Kollár's oeuvre in the light of the humor in classicistic and romantic tendencies of national cultures in Central Europe. The first part of the study calls attention to the problematic issue of the national emblematicism which is the principle terminus technicus of the author's interpretation. This phenomenon is perceived not only as an essential concept of the re-interpretation of Kollár's oeuvre but from a historical point of view as well. In the second part of the study the author finds out that significant role of the humor is to recognize in the national emblematicism of the Czech and Slovak culture in the first decades of the 19th century. Further the relevance of this statement is illustrated by several examples from the significant work *Daughter of Sláva* of Ján Kollár. This part of the paper opens up the world of historical figures, namely the Central European pantheon of Slavic people in the 19th century.

Keywords: Ján Kollár's oeuvre, *Daughter of Sláva*, national emblematicism, humor in the Slovak and Czech literature, classicism, romanticism

A közép-európai nemzeti ébredés korát számos szempontból vizsgálták már, ám a vizsgálat ezidáig elsősorban a modern nemzetek megképzésének emberfeletti teljesítményéről, kis és nagy aktorainak sziszifuszi munkájáról, a megszülető művek nyelvi integrációs és kulturális kánonképző szerepéről szólt. Az irodalomtudományi recepció, gyaníthatóan a szélesebb olvasóközönség elvárásának eleget téve, ritkán tartott igényt a korszak fonákjának a megismerésére, holott az – a textilművészetből vett párhuzammal élve – maga szálszakadásaival, elvarrásaival és csomózási technikájával számos esetben többet árul el a szóban forgó fenoménről, mint a színe. E tanulmány a hosszú 19. század első néhány évtizedén belül a cseh és szlovák nemzeti ébredés fonák oldalának megmutatására tesz kísérletet, mégpedig a humor segítségével, amely ily módon az első lépés megtételét is

jelenti a „csúf” 19. századot bemutató nagyobb lélegzetű munka irányába. A csúf tehát mint a széphez szorosan kötődő, ám attól eltérő perspektívából való rápillantás a dolgokra az egyik leggyakoribb humorforrás ebben a korban is, és olyan egyéb emberi magatartásmódok kapcsolódnak hozzá, mint a nevetés, a gúny, az irónia vagy a szarkazmus. A nemzeti ébredés korában e magatartásmódok többnyire az ellenkultúrák és képviselőik bemutatásához társultak, míg a saját nyelv, kultúra és nemzet megjelenítésekor az idill, a derű és az „ártatlan jókedv” (Kollár, 1822) szolgált leginkább öröm- és/vagy humorforrásként a nemzeti emblematizmusban.

Mielőtt azonban a témát e szempontból megközelíteném, szeretnék néhány mondatban foglalkozni a nemzeti emblematizmus fogalmával. A kifejezés alapját az embléma mint a reneszánsz és barokk kor irodalmának szöveges és képi elemeket ötvöző műfaja adja, amely egyúttal fontos didaktikai üzenetet is közvetített az olvasókhoz. E szinkretikus műfaj az újkori európai kultúrában elsősorban az ókori művészeti és bölcséleti hagyományt volt hivatva feleleveníteni és közvetíteni abban a korban, amelyben fokozott érdeklődés mutatkozott a klasszikus korok iránt. Az embléma mint műfaj megjelenése mögött elsősorban a kora újkori grammatológiának az egyiptomi szakrális íráshoz az a tévesen kapcsolt feltételezése állt, hogy „a hieroglifák nem csupán az általuk egyenesen leképezett dolgokra vonatkoznak (...), hanem elvont fogalmakra is, amelyeket az allegorikus vagy enigmatikus módusz szálán kell kifejtteni a képekből” (Assman, 2013: 54). Az embléma műfaja tovább élt a barokk korban is, ekkor azonban elsősorban az ellenreformáció szolgálatába állították a többnyire jezsuita szerzők: a 17. és 18. századi barokk emblémákra mindenekelőtt a vallási apológia volt a jellemző, ám tanító és nevelő jellegét a műfaj továbbra is töretlenül megtartotta, sőt fokozta (Knapp 2005). A 18. század végi és 19. század eleji nemzeti ébredés számos vonatkozásban átvette és saját igényeihez szabta az alteritásból örökölt kulturális alakzatokat. A fenti műfaji jellegzetességek, valamint a nemzeti ébredés korának az alteritáshoz való szoros kötődése miatt választottuk alapul az emblémát mint műfajt ahhoz, hogy a nemzeti jelző hozzákapcsolásával megalkossuk belőle a nemzeti emblematizmus fogalmát,

amelyet először cseh nyelvű Kollár-monográfiámban használtam (Kiss Szemán, 2014).

A fogalomhoz oly módon jutottam el, hogy áttekintettem azokat a 18. század végén és 19. század első felében keletkezett cseh és szlovák nyelvű tudományos, publicisztikai, politikai, irodalmi, néprajzi stb. szövegeket, amelyek a modern cseh és szlovák nemzet kulturális kánonjának gerincét alkotják. E szövegkorpuszt vizsgálat alá véve arra a megállapításra jutottam, hogy annak legfontosabb tematikai egységei minden kétséget kizáróan a saját nemzethez rendelhető javak katalogizálása és bemutatása volt, amellyel együtt járt ugyanezen javak más nemzettől való elperlésének kísérlete is. Ez egyfajta dichotónómián alapuló világlátásmódra utalt, amely a *mi* és *ők* szembeállításával írható le leginkább (Käfer 1991), amely modell fölülírt minden műfaji, műnemi szabályt (epikai, lírai vagy drámai alkotásokban egyaránt ez a monotematika volt jelen), túlnyúlt a művészeti ágak határain is, azaz jelen volt szöveges, képi és zenei műfajokban egyaránt, sőt nem tett különbséget a művészet és a tudomány területe között sem. A *mi-ők* szembenállás természetesen azt is szükségessé tette, hogy szemrevételezzem, kik azok az *ők* és a *mások*, azaz a kutatásba részlegesen bevontam más közép-európai nemzetek 18-19. századi szövegkorpuszeit is. Ez a vizsgálat azzal a sejtéssel, ám mértékét tekintve mégiscsak megdöbbentő megállapítással végződött, hogy korrelációjuk minden kétséget kizárónak bizonyult: párhuzamok, ellentétek és megfelelések szigorúan strukturált rendszere jellemzi a teljes közép-európai kulturális, művészeti és tudományos teret. E rendszer történetiségben való kialakulását és formálódását, belső szerkezetét, az azt alkotó paradigmasorokat összefoglalóan nevezem tehát nemzeti emblematizmusnak, amelyen belül megkülönböztethető a szláv nemzeti emblematizmus paradigmarendszere is (Kiss Szemán, 2014: 95-98). A nemzeti emblematizmus tehát a nemzeti ébredés korszakának azon diszkurzív tere, amelyet a modern polgári nemzetek megteremtésének igénye és feladata hívott életre, és ahol a kultúra, a tudomány, a politika és a közélet valamennyi jele rendszerszerűen a nemzetre vonatkozik. A nemzeti emblematizmus mint olyan ennél fogva magában foglal minden olyan

közlést és információt, amely az újonnan megképzendő modern nemzet nyelvére, kultúrájára, tudományos életére, történelmére, társadalmi berendezkedésére stb. vonatkozik, és legfontosabb célja a modern nemzeti nyelv, kultúra, intézményrendszer, állam stb. megteremtése volt (Jessen – Vogel 2002: 7-38). A 19. század első feléhez tartozó nemzeti emblematizmus értelemszerűen nem léphet ki a saját árnyékából, marad a prepozitivistá tudományosság területén, ami azt jelenti, hogy a reneszánsz filológia, a barokk tudományosság, a felvilágosodás-kori racionalizmus és a romantikus történettudomány eredményeinek felhasználása és alkalmazása egyaránt jellemzi, ez pedig a modern európai tudománytörténet rendkívül színes és ellentmondásokkal terhes fejezetévé teszi.

A szláv nemzeti emblematizmus szöveggörpuzának egyik legfontosabb kontingensét Ján Kollár életműve alkotja, amelyen belül különösen érdekes példatárral szolgál a *Szlávia leánya* című költői műve. Ennek 1832-es, öt énekből álló kiadása tartalmazza az ún. transzcendens énekeket is: az *Acheron* című ének a Szláv Pokolba, míg a *Lethe* a Szláv Mennysországba kalauzolja el az olvasót. A szláv nemzeti emblematizmusban megjelenő humor illusztrálására ez utóbbi, mennyországbeli énekből válogattam példákat.

A biedermeier idill egy különösen értékes, orientális példájával szolgál a négy kávézgató szláv özvegyet bemutató 434. szonett. A Szláv Paradicsomban a rangbéli különbségeket a lírai elbeszélő figyelmen kívül hagyja, amikor a szóban forgó hölgyek kis társaságát egy csobogó forrás közelében a puha pázsitra ülteti (Kollár 1852: 434, 1-4). A polgári szcenírozás folytatódik a második versszakban is, amelyben az abroszt és az arany kávéskészlet darabjait egyenként is megnevezi a lírai alany (434, 5-6). A szonett második felében kiderül, hogy két cseh és két szlovák özvegyről van szó, akik bőkezű adományokkal, amelyeket a nemzet javára fordítottak, a férfiakat is megszégyenítő nagylelkűségről tettek tanúbizonyságot (434, 10-11). A szonett utolsó versszaka fősorolja a szóban forgó hölgyek nevét is, akikkel kapcsolatban további információkkal a *Magyarázatok* prózai-filológiai kötete szolgál. A két cseh asszonnyal kapcsolatos információkat Kollár itt közli, mégpedig Jungmann *Cseh iroda-*

lomtörténet-e alapján: eszerint az első hölgy az 1669-ben elhunyt Maria Steyerowá újbárosi polgárasszony volt. Az ő adományából, 1300 aranyból alapította fia, a jezsuita Matěj Václav Steyer 1669-ben (Kollár szerint 1670-ben) a Dědictví svatého Václava/Szent Vencel Öröksége Alapítványt (Kollár 1832: 319-340), amely az egyik legjelentősebb cseh nyelvű barokk könyvkiadó lett. A másik cseh hölgy a říčanyi Ludmila Benigna Kavková von Sternberg (?-1672), aki szintén nagylelkű adományt szánt cseh könyvek kiadására (Kollár 1832: 340). A sort a besztercebányai Katarina Bezegh-Gočecová folytatja, akiről Bohuslav Tablic 1823. febr. 7-i levelében írt Kollárnak. A megidézett levélrészlet szerint az özvegy 1500 aranyat hagyott szlovák vallásos könyvek kiadására (ez egy jól fizetett evangélikus lelkész háromévnvi jövedelmének megfelelő összeg volt) (Kollár 1832: 320). A kávézó özvegyek sorát a lírai alany egy hazai környezetből való hölgy bemutatásával zárja. Hvizdák Zsófia szül. Slavková gazdag pesti szűcsmester özvegye a társaság negyedik tagja, akinek vagyonáért óriási csatározás folyt a pesti szlovák és német gyülekezet között. Kollár egy évtizeddel később füzetben is megörökítette az özvegy és elhunyt férje érdemeit (Kollár, 1845), 1832-ben azonban még csak saját prédikációs-kötetéhez utasíthatta az olvasót, amely természetesen szintén hangsúlyosan foglalkozik a donátorral (Kollár 1831: 567-588). Miután Kollár lelkészi fizetését is a Hvizdák-alapítványból finanszírozták, Kollár Szlávia leányának szájába adja a vers utolsó két szavát, amely arra utal, hogy a költő személyesen ismeri az érdemdús hölgyet (434,14).

A kor egyik leginkább ünnepelt hadvezérének pipogyaságát figurázza ki a molière-i scenírozású 433. szonett. Sobieskiről és feleségéről, arquiéni Mária Kazimiera (1641–1716) arisztokrata hölgyről van szó, aki francia származása ellenére is kitűnően megtanult lengyelül, tehát már ennél fogva is helye van a Szláv Mennysorszámban (433, 6). A *Magyarázatokban* hivatkozott Sobieski-levelekből aztán megtudjuk, hogy a törökverő hős kifejezetten tartott a hitvesétől (Kollár 1832: 319) (Sobieski 1827: V-VI), és ez a tény, hogy egy vitéz férfi reszket a felesége színe előtt, a vers befejező sora szerint, korántsem visszatetsző Szlávia istennő számára.

Ritka humoros versszituáció formálódik a cseh-német bilingvizmust bemutató 419. szonett első sorában, amikor is Szlávia leánya felkiáltással hívja föl anyja figyelmét egy két ágon ülő madárra, valamint egy két széken ülő férfira (419, 1-4). A második versszak magyarázata szerint ugyanis a lírai alanyt zavarja, hogy a dalnokok egyszerre játszanak két hangszeren, mert „gyűlöli a rendetlen különbözőséget” (419, 8). A vers harmadik szakában Szlávia istennő némiképp megfeddi leányát szigorúsága miatt, és arra szólítja föl, nézze el nekik ezt a dolgot. Két bilingvis költő neve jelenik meg a szonettban: az első Karel Sudimír Schneider/Šnajdr (1766-1835), königgrätzi születésű és élete nagyrésztében németül verselő poéta, aki első cseh verseskötetét, nevét is csehesítve *Okus v básněni českém* címmel 1823-ban adta ki (Šnajdr 1823-1830). A másik költő Václav Alois Svoboda (1791-1849), aki németül, csehül valamint latinul is verselt, és szoros kapcsolatban állt Václav Hankával. Ez utóbbi ténynek tudható be többek között, hogy ő fordította németre a *Királyudvari kézirat*-ot, és látta el azt „történeti-kritikai Bevezetővel” (Hanka – Svoboda 1829). Svoboda költészete azonban nemcsak a bilingvizmus ékes példája, hanem a hangsúlyos és időmértékes verselés körüli vitáknak is: előbb Šafárik hatására az időmértékest, később Dobrovský nézeteinek engedve a hangsúlyost részesítette előnyben, de időnként ugyanazt a témát megverselte mindkét ritmusban is (Kollár, 1832: 304). A befejező versszak Szlávia megfellebbezhetetlen esztétikai ítéletével zárul, még hozzá a mulatság egyik formájaként megengedhetőnek tartja ugyan a bilingvis verselést, ám alantas szórakozásként a kocsnába utasítja azt (419, 12-14).

A bilingvizmus cervantesi szcenírozását a Vitkovics Mihály magyar-szerb kétnyelvű költőt bemutató 420. szonettnek köszönhetjük. A versszituáció szerint Szlávia és leánya letekintve a szláv Parnasszusról egy táltos lovat (Kollár 1832: 304) pillantanak meg a lovasával, amint egy csalánmezőn átvágva közeledik feléjük (420, 1-4). A felütés után a vers vígjátéki jelenettel folytatódik: a ló és lovasa láttán az elíziumi mezők valamennyi költője hahotázni kezd, hiszen az állat farkát a magyarok, a fülét és sörényét pedig a szerbek húzzák-vonják azon vitatkozva hevesen, kit is illet a ló s lovasa (420, 9-11). Az alteritásban természetesen számító két- vagy többnyelvűség helyébe ugyanis, és ezt

a tényt ragadja meg emblematis formában a vers, fokozatosan az anyanyelvi kultúra egyedulalma lépett. A kérdés természet-szerűleg a korabeli Magyarországon is számos feszültséget szült, és a kollári nemzeti emblematiszmusban járhatott érte, akár magyar-szerb (illír) vonatkozásban is, elkárkozás a Szláv Pokolban (lásd például Patatich Gábor kalocsai érsek esetét az 554. és Dugonics András piarista szerzetes és író példáját a 617. versben). A Vitkovics nemzeti és nyelvi hovatartozásáért folyó vitát a lírai alany azzal a gúnyos megjegyzéssel zárja, hogy megkegyelmez-nek a magyaroknak, alamizsnaként megkapják Vitkovicsot és a lovat, amely azonban korántsem Pegazushoz, mint inkább egy számárhoz hasonlatos (420, 12-14).

A különféle szláv nyelvek és nyelvjárások közötti különbség tudatosítása, egyes nyelvi jelenségek preferálása, mások negligálása eredményezi a nyelvújítási humort, amely az 508. szonett-ban nyilvánul meg leginkább. Kollárnak pontos elképzelései voltak az ideális hangzású csehszlovák nyelvről. Így szerinte a germánoktól és gótoktól származó ugató *dr*, *pr*, *tr*, *vr* mással-hangzó-kapcsolatoktól mindenféleképpen tartózkodni kell (508, 4-5). Védekezik a csikorgó hangok ellen is, ezért a nyelvet fo-kozatosan megszabadítaná a *ř* hangtól (508, 4-5). A *vijjogó i* és a *hottentotta öszvérek bógéséhez* hasonlatos *e* túlzott használata helyett a cseh nyelvben a sokkal szebben hangzó *a* és *o* visszavéte-lét szorgalmazza az általa is használt csehszlovák nyelvbe (508, 9-10). Fölöslegeseznek tartja az *ei* diftongusok ejtését és írását, és általában véve is minden nehéz és bárdolatlan hang elveszíti létjogosultságát a Szláv Mennnyországbán (508, 12-14). Mindezen kifogásolt hangok és hangkapcsolatok jellemzően a cseh nyelv sajátosságai, amelyeket Kollár idegennek, németesnek érez, és ennek szellemében igyekszik a szlovák úzus szerint módosítani azokat (Dvončová 1964). Ennek érdekében a férfiak durva ízlése és a grammatikusok iskolássága helyett a szebbik nem érzéke-nyebb hallását részesíti előnyben az általa elképzelt csehszlovák nyelvváltozat megalkotásában (Kollár 1832: 389). A cél elérésé-hez szükséges argumentációs rendszer további elemeit, például a németnek a cseh nyelvre gyakorolt káros hatását a *Magyaráza-tokban* (Kollár 1832: 390) a Jacob Grimm (1785-1863) *Német nyelv-tan*-ából beemelt passzusok segítségével igyekszik bizonyítani

(Grimm 1826). További forrásként Anton Tkany/Tkány znojmoi gimnáziumi tanár kétkötetes *Germán és szláv mitológia*-jából idéz olyan kellemetlen hangzásúnak minősített mitológiai neveket, amelyek közepében található *r* hang (Tkány 1827). Anton Jaroslav Puchmayer *Nedělní kázání (Vasárnapi prédikáció(k))* gyűjteményes könyvének címével Kollár azt illusztrálja, hogy a német főnevek ragozhatatlansága miként tette kétértelművé a semleges nemű, hosszú í-re végződő cseh főneveket (Kollár 1832: 390). A *Magyarázatokban* Kollár a csehre jellemző, nehezen kiejthető mássalhangzó-torlódásokat elmúlt korokba helyezi, és állítása szerint külföldi írók ezt szóvá is tették: Johann Leonhard Frischnek (1666-1743) egy latin nyelvű dolgozatát idézi e tárgykorban, aki nehezményezi a magánhangzó nélküli szavakat a csehben, például a *smrt (halál)* szót (Kollár 1832: 392). Hasonló értelem-ben idézi Bohuslav Balbín *Bohemia docta* című munkájának megállapítását is (Balbinus 1778). Balbinus idézése után Kollár állást foglal azokkal szemben, akik a *r* és *l* hangokat félvokáloknak tekintik. Szerinte a cseh megtorpant a kiművelés és a jó hangzás útjának felén, úgyhogy a feladatot a kortársaknak kell befejezniük (Kollár 1832: 390). A szláv nyelvi kölcsönösséghez a *Magyarázatok* 3. pontjában Homérosz több görög nyelvjáráson alapuló költői nyelve, valamint Johann Bödiker/Bödicker *Német nyelv*-tan-a alapján a német irodalmi nyelv (Hochdeutsch) több nyelvjárásból való kialakulása is például szolgál (Bödiker 1746). Mindezt természetesen a szláv nyelv jobb hangzása érdekében, amelyben elsősorban a lengyel, az orosz és az óegyházi szláv követendő. A szerbet e szempontból Kollár nem tekinti példának, bár megengedi, hogy olykor a szerb alakok előnyösebb hangzásúak, így pl. a szerb *ladný (chladný) (hideg)*, *mua (much) (légy)* szavak (Kollár 1832: 393). Az *r* és *l* hangok kapcsán Kollár azon az állásponton van, hogy vokalizálni kell őket: ehhez Jozef Gjurokovečki samaricai plébános kaj-horvát *Nyelvtanából (Jezičnica)* (Gjurkovečki 1826) és Jernej Kopitar *Grammatikájából* hoz példákat (Kopitar 1808). E pontban még megjegyzi, hogy a *l* levágása a cseheknél a praeteritumban „gyalázatos” („zohawené praeteritum”), amely még ráadásul kettős értelmű alakokhoz is vezet (Sellenko 1791: 57). A *Magyarázatok* 5. pontjában az *r* használatát veszi górcső alá: mint az *l* esetében, itt is arra irányul a szándéka,

hogy csökkentse az *r* körüli mássalhangzó-torlódásokat. A példák Jurij Zelenko már említett *Szlovén nyelvtan*-ából (Kollár 1832: 395) illetve Ivan Gundulić későreneszánsz-barokk költő *Osman* (1626) című eposzának 1826-os dubrovniki kiadásából származnak (Gundulić 1826). Az ehhez a ponthoz tartozó utolsó megjegyzésben Kollár kárhoztatja a csehek *i*-zését, és ehhez Václav Králj *Szerelmes énekei*-t említi példának (Kollár 1832: 395). A *Magyarázatok* 6. pontjában Kollár programot ír, amelynek alaptétele, hogy a nyelv művelésével a nyelv kemény hangjai lágyabbra cserélhetőek, és ehhez csupán szándék és elegendő idő szükséges (Kollár 1832: 395) (Kopitar 1808).

A rangkórságról tanúskodó címek és megszólítások jelenítik a humor fő forrását a Szláv Mennysország 509. versében. A szonett két fő része közötti ellentét a valós életben használt titulusok bonyolultsága és a Szláv Mennysországban uralkodó demokratizmus között feszül – a lírai alany az első két sorban meg is előlegezi ezt a legkacifántosabb szláv címek humoros fölsorolásával (509, 3-8). Ezek után következik a megszólítások fölsorolása, amelyek használatához rövid megjegyzéseket fűz Kollár a *Magyarázatok*ban. Ezekből megtudhatja az olvasó, hogy mely szláv nyelvben kinek dukálnak ezek a megszólítások. Egy-egy esetben forrásként Samuel Linde *Lengyel szótár*-át (Linde 1814) és Josef Dobrovský *Etimologicon*-ját (Dobrovský 1813) jelöli meg. A szonett második felében a lírai alany közli, hogy a Szláv Mennysországban a cseh testvériség mintájára az üdvözültek egymást bátyámnak és nővéremnek szólítják, valamint egyetlen cím létezik, mégpedig a „szláv” melléknév (amelynek konnotációjában természetesen a „dicső” jelentés is benne van), amelyet fokozott alakjaiban használnak: „szláv, szlávabb, legszlávabb” (509, 14).

Az adakozó szláv özvegyek biedermeier idilljét ellensúlyozza a fősvény lelkészeket bemutató páros, 435-436. szonett. Institoris Mihály/Michal Institoris Mošovský (1731-1803), a pozsonyi magyar és szlovák gyülekezet lelkésze, a teológia tanára volt, ám a Kollár szűkebb páttriájából származó lelkészcsalád sarja csupán „papi árnyként” („stín kněžowský” 435, 2) lehet jelen a Szláv Mennysországban. A második versszak szerint ugyanis, bár igazi krózus volt, mégis csupán „nyomorult száz aranyat hagyott” kulturális célokra (435, 7-8), amint az a *Magyarázatok*ban meg-

adott, Bohuslav Tablichoz köthető forrásból is kiderül (Kollár 1832: 320-321). A kollári filológia nem fukarkodik a részletekkel sem: eszerint a lelkész hagyatéka 31105 aranyat tett ki, hatalmas könyvtára is volt, ám javaiból jóval többet hagyott a pozsonyi koldusokra és betegekre, mint kultúrára és művelődésre. Tette olyannyira elítélendő az utolsó versszak szerint, hogy Szlávia anyja „mérgesen elfordítja orcáját tőle” (435, 12). Leánya, a lírai alany pedig, bár a költő földijéről van szó, „szóra sem méltatja” (435, 13-14). A jó prédikátor pedig erre a nem túlságosan keresztényi cselekedetre is talál ígét *János evangéliumá*-ból, amelyet a *Magyarázatok* utolsó sorában közöl: *Mert szegények mindenkor vannak veletek, én pedig nem mindenkor vagyok* (Ján 12,9) (Kollár 1832: 321).

Bohuslav Tablic (1769-1832) evangélikus lelkész a szlovák és a cseh klasszicizmus egyik legjelentősebb költője is volt: Kollár részletes életrajzot mellékel a szonetthez a *Magyarázatok*ban, pontos felsorolva, hol, mennyi időt töltött lelkészként, és mikor és hol látott el más egyéb hivatalokat. Ugyanakkor még kiderül, hogy – mivel házasságából gyermekei nem születtek, ugyanakkor Tablic szerette a pénzt – mintegy 50000 aranyat hagyott hátra. Kollár dühe kettős: egyrészt szerinte a nemzet joggal neheztel a költőre azért, mert a vagyonát kizárólag magyarokra testálta, másrészt Kollár személyesen is aprehendál lelkésztársára, mert annak még halálos ágyánál is hiába könyörgött, hogy legalább a Matica česká-t és a pozsonyi evangélikus líceumot részesítse vagyonából (Kollár 1832: 321). A szonettben arra kéri, hogy „a nyelvet ne csak tintával, hanem arannyal is csinosítsa” (436, 9-10). Mindezek ellenére Tablic a legszegényesebb ruhájában járul Szlávia színe elé, és bevallja, hogy semmit sem áldozott a szlávtság ügyének, mire kitessékelik a mennyországból (435, 14). Rudo Brtáň irodalomtörténész ugyanakkor Tablicról szóló monográfiájában ennek az ellenkezőjét állítja: tényleges végrendeletéből ugyanis az derül ki, hogy a költő mind a pozsonyi, mind pedig a késmárki líceumra hagyott a vagyonából (Brtáň, 1974).

Kollár a nyilvánosság előtti nevetségessé tétel fegyveréhez nyúlt Ján Jelšík acsai lelkész esetében is. A 468. szonett szerint Kollár egykori diáktársa igyekszik a kebelbarátok csoportja felé

a lelkészek viselte fekete Luther-kabátjában, kezében pénzeszacskót tartva, amelyben azon ezüstök (összesen húsz) lapulnak, amelyeket fortélyal kicsalt a lírai alanytól, pedig annak szüksége lett volna rájuk külföldi tanulmányai befejezésekor. Ezért a lírai alany bibliai kígyóként aposztrofálja, akit a keblén melengett (468, 4). Kollár a szonetthez nem fűzött magyarázatot, ám az esetet aprólékosan megörökítette *Emlékek életem fiatalabb éveiből* c. önéletrajzi művének *Ha barátot akarsz veszíteni, kölcsönözz neki pénzt* című, 8. fejezetében (Kollár 1956: 149-150). Eszerint Jelšík „szellemes, kiterjedt kapcsolatokkal rendelkező, de törékeny és gyöngye jellemű” (Kollár 1956: 149) ember volt, akitől Kollár jénai tanulmányairól hazatérve többször megpróbálta visszaszerezni a neki adott kölcsönt: ám hiába írt levelet feljebbvalóinak, szomszédainak és a feleségének is, rendre kudarcot vallott. Kollár végül is a pénzt oly módon nyerte vissza, hogy Jelšík kölcsönlevelet odaajándékozta a váci siketnémák intézete igazgatójának, aki intézete számára megszerezte a pénzt Jelšíktől. Az eseményről Kollár a budai újságok híradásából értesült (Kollár 1956: 150).

A lírai alany a vitriolos gúny fegyverével száll szembe a magyarság fúriájával a 442. szonettban, aki fegyvereket osztogat a környezetében állóknak, hogy azok öngyilkosságot kövessenek el érte (442, 3-4). A szonett főszereplője éppoly allegorikus alakja az éneknek, mint Szlávia, ám az olvasó hiába várja az istennők heroikus összecsapását, mert a magyarság képviselője csupán egy vénasszony. A vele folytatott szócsatározást horvátok és szlovákok végzik. Elsőként a magyarság fúriájával szembeszálló horvát pálos szerzetesnek, Tituš Brezovačkinak (1757-1805) állít emléket a lírai alany, aki elsősorban ugyan vígjátékaival és satíráival írta be magát a horvát felvilágosodás-kori irodalom történetébe, ám a *Magyarázatokban* Kollár inkább egy latin nyelvű verséből idéz részleteket ((Kollár 1832: 328). Az előző horvát szerző mellé a negyedik versszakban fől sorakozik még Kussevich/Kušević József/Josip (1775-1846), a báni tábla ülnöke, ítélőmester, akinek a *Sermo magistri (...) in comitali sessione 27. Februarii 1826. pronunciatus* című művéből idéz Kollár. A szlovákokat Štefan Leška (1757-1818) kiskőrösi születésű szlovák író képviseli, akinek a *Magyarázatokban* Kollár az *Elenchus vocabulorum Europaeorum cumprimis Slavicorum Magyarici usus*

című munkájának *Előszavára* hivatkozik, amely magyar nyelvű idézetet tartalmaz a magyar nyelvújítást ellenző *Debreceni Grammatiká-ból* (*Magyar Grammatika* 1795). Az idézet a magyar nyelv ázsiai eredetére és szegényes szókincsére utal. Az utolsó versszak első sora Rohonyi/Rohoň György/Juraj (1773-1831), a bácskai Glozsán község szlovák evangélikus lelkészének említésével zárul, akinek a *Palma quam Dugonics, similesque Magyari, Slavicae eripere attentarunt, opus posthumum G. R....y* (1795) című latin versére (Rohonyi 1835) (Rohonyi 2006) hivatkozik a *Magyarázatokban*, és idéz belőle tizennégy sort (Kollár 1832: 329) (*Magyar Grammatika* 1795: IX). A versnek a *Szlávia leánya* és a hozzá tartozó *Magyarázatok* megjelenése utáni életéhez tartozik még az a nagy vihart kavart esemény, amely mögött szintén Kollár áll: ugyanis az ő kezdeményezésére adta közre Ljudevit Gaj 1835-ben, amely érzékenyen érintette a magyar literátusokat, és többek között Vörösmarty Mihály is dühödt gúnyverssel reagált rá (Szörényi 1997). A magyarság fúriáját a Szláv Paradicsomban azonban mégsem azok csillapítják le, akik szembeszálltak vele, hanem Szlávia, mégpedig azzal, hogy elrendeli számára a bűnbánatot (442, 14).

A tanulmány, amely Kollár *Szlávia leányának* a Szláv Menyországot bemutató énekéből vette a példaanyagot, azt célozta bemutatni, hogy a humor fontos fegyvere volt a 19. századi nemzeti emblematizmusnak is. A humor szelídebb alakzatai a saját nemzeti nyelv és kultúra terjesztését és megismertetését szolgálták a szélesebb szláv olvasóközönséggel, míg erőteljesebb formái, mint például a gúny vagy a satíra hatékony fegyvernek számítottak a modern közép-európai nemzetek egymással vívott küzdelmében.

BIBLIOGRÁFIA

ASSMANN Jan, 2013: *Religio duplex. Az egyiptomi misztériumok és az európai felvilágosodás*, Budapest, Atlantisz Könyvkiadó, é.n. [A magyar fordító copyrightja 2013].

- BALBÍN/BALBINUS Bohuslav, 1778: *Bohemia docta, opus postumum editum, notisque illustratum ab Raphaele Ungar (...) Pars II*, Pragae, Characteribus caesaro-regiae scholae normalis, per Ioan. Adamum Hagen, factorem.
- BÖDIKER Johann, 1746: *Grundsätze (sic!) der Teutschen Sprache mit dessen eigenen (...) Anmerkungen*, Berlin, Verlegts Christoph Gottlieb Nicolai.
- BRTÁŇ Rudo, 1974: *Bohuslav Tablic, Život a dielo*, Bratislava, Veda.
- DOBROVSKÝ Joseph, 1813: *Entwurf zu einem allgemeinen Etymologicon der Slawischen Sprache*, Prag.
- DVONČOVÁ Jana, 1964: Kollár a čeština. *Philologica. Sborník Filozofickej fakulty Univerzity Komenského XVI*, 183-187.
- [GJURKOVEČKI Jozef], 1826: *Jezichnica horvatzko-slavinzka za hasen slavincev, i potrebochu oztaleh ztranzkoga jezika narodov. Po Josefu Gjrkovechki*, Pritizkano vu Pesthi, Z slovih plemenitoga Matthie Trattnera od Petroze.
- GRIMM Jacob, 1826: *Deutsche Grammatik I-IV. 1819-1837. A II. kötet 2. kiadása*: Göttingen, in der Dieterichschen Buchhandlung.
- GUNDULIĆ Ivan, 1826: *Osman, spjevagne vitescko Giva Gundulichja*, U Dubrovniku, po Antonu Martekini.
- HANKA Václav – SVOBODA Václav Alois, 1829: *Königinhofer Handschrift, Sammlung altböhmischer lyrisch-epischer Gesänge nebst andern altböhmischen Gedichten, Aufgefunden und herausgegeben von Wenceslaw Hanka, Verteutscht und mit einer historisch-kritischen Einleitung versehen von Wenceslaw Aloys Swoboda, Nebst einem Faksimile*, Prag, J. G. Calve'sche Buchhandlung.
- JESSEN Ralph – VOGEL Jakub, 2002: *Einleitung. Die Naturwissenschaften und die Nation. Perspektiven einer Wechselbeziehung in der europäischen Geschichte*. In: uők (szerk.): *Wissenschaft und Nation in der europäischen Geschichte*, Frankfurt – New York, Campus Verlag, 7-38.
- KÄFER István, 1991: *A mienk és az övék. Írások a magyar-szlovák szellemi kölcsönösségről*, Budapest, Magvető.
- KISS SZEMÁN Róbert, 2014: *Slovanský Goethe v Pešti. Národní emblematicismus středoevropských Slovanů*. Praha, Akropolis.

- KNAPP Éva, 2005: *Irodalmi emblematika Magyarországon a XVI-XVIII. században*, Budapest, Universitas Könyvkiadó.
- KOLLÁR Ján, 1822: *Dobré vlastnosti Národu Slowanského. Dwoge kázanj od Jana Kollára, Kazatele cjrkwe ewangel. Pešťansko-Budjnské*, W Pešti, pjsmem Jana Tomáše Trattnera z Petroce.
- -, 1831: *Nedělní, svátečné i příležitostné Kázně a Řeči od Jana Kollára, cjrkwe ewangelické Pešťansko-Budjnské sl. b. K. učené Společnosti krakowské úda*, W Pešti, tiskem Trattnera a Karoliho.
- -, 1832: *Wýklad čili Prjmětky a Wyswětlioky ku Sláwy Dceře. S obrazy, s mappau a s Přjdwkem drobnějšjch básnj rozličného ob-sahu*, od Jana Kollára, W Pešti tiskem Trattnera a Károliho.
- -, 1845: *Památká Dobrodincům cjrkwe ewang. Slowenské A. W. W Pešti obsahujci Řeči, Werše a Žiwotopisy*, W Pešti, Tiskem Trattner-Károlyiho.
- -, 1956: *Paměti z mladších let života in Vybrané spisy Jana Kollára II, Prózy*, Praha, Státní nakladatelství literatury, hudby a umění.
- KOPITAR Bartholomäus, 1808: *Grammatik der slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steyermark*, Laibach, Wilhelm Heinrich Korn.
- LESCHKA Stephanus, 1825: *Elenchus vocabulorum Europaeorum cumprimis Slavicorum Magyarici usus*, Budae, Typis Typographiae Regiae Univ. Hungaricae.
- LINDE Samuel Bogumil, 1814: *Słownik języka polskiego. Tom VI. i ostatni. U-Z*, w Warszawie, u Autora i w Drukarni Xieży Piarów.
- Magyar Grammatika, mellyet készített Debreczenbenn, egy Magyar Társaság a Magyar Hírmondó íróinak költséggével. Bétsbenn. Alberti betüivel*, 1795.
- ROHONYI Georgius, 1835: *Palma quam Dugonics, similesque Magyari, Slavicae eripere attentarunt, opus posthumum G. R....y (sic!) Zagrabiae*.
- ROHONYI Georgius, 2006: *Védelmezett érdemek, melyeket Dugonics és a hozzá hasonló magyarok el szándékoztak ragadni Szláviától. Magyar Napló 16/11, 43-44 (Szörényi László fordítása)*.

- SELLENKO Georg, 1791: *Slovennska (sic!) grammatika oder Georg Sellenko's Wendische Sprachlehre in deutsch und wendischem Vortrag (...)*, Zillii [Celje], mit Fr. Joseph Jenko'schen Schriften.
- ŠNAJDR Karel Sudimír, 1823-1830: *Okus v básnění českém 1-2*, W Hradci Králové, tiskem a nákladem Jana H. Pospíšila.
- [SOBIESKI János], 1827: *Briefe des Königs von Polen Johann Sobiesky (sic!) an die Königin (sic!) Marie Kazimíre während des Feldzugs von Wien*, Helbronn, bey Karl Drechsler.
- SZÖRÉNYI László, 1997: „...Ha magyar szóból a tót kimaradna...” Rohonyi György Dugonics- és magyarellenes gúnyverseinek művelődéstörténeti háttere. In: Balázs Mihály – Font Zsuzsa – Keserű Gizella – Ötvös Péter (szerk.), *Művelődési törekvések a korai újkorban*, Tanulmányok Keserű Bálint tiszteletére. Szeged, (Adattár XVI-XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez 35.).
- TKANY Anton, 1827: *Mythologie der alten Teutschen und Slaven im Verbindung mit dem Wissenswürdigsten aus dem Gebiete der Sage und des Aberglaubens, I-II*, Znaim, Gedruckt bei Martin Hofmann.
- TUREČEK Dalibor, 2012: *Synapticko-pulzační model českého literárního romantična*. In: uő., *České literární romantično*. Brno, Host, 92-142.